

Sabina Veladžić

Univerzitet u Sarajevu – Institut za historiju

SLUČAJ "GORDOG POSRTANJA" 1969. GODINE – DRUŠTVENO-POLITIČKI ODJECI I RASPRAVE

Apstrakt: U svom radu autorica donosi analizu jednog dijela rasprava i napisa koji su u izrazito dinamičnom jugoslovenskom i bosanskohercegovačkom društveno-političkom kontekstu inicirani objavljivanjem dijela romana Gordo posrtanje književnika Vojislava Lubarde u sarajevskom književnom časopisu Život 1969. godine. Rasprave je potaknula književna interpretacija historijskih dešavanja u Rogatici, malom gradu u istočnoj Bosni, u toku Drugog svjetskog rata. Kontroverznost Lubarde historijsko-književne naracije proizlazila je iz njene bremenitosti ideološkim revizionizmom i "tradicionalnom" srpskom nacionalnom kulturom pamćenja, što je prijetilo antagoniziranjem međunacionalnih odnosa i kosilo se sa proklamovanom politikom bratstva i jedinstva.

Ključne riječi: Muslimani, Srbi, Rogatica, Bosna i Hercegovina, Drugi svjetski rat, zločini, tamni vilajet, Turci, vjekovna mržnja, ustaše, nacionalno-kulturna inteligencija, kultura pamćenja, idejni revizionizam, bratstvo i jedinstvo, sloboda umjetničkog stvaranja, neostaljinizam.

Abstract: The author in the paper provides an analysis of one part of debates and commentaries that in a highly dynamic Yugoslav and B&H social and political context were set in motion following the publication of a part of the novel Gordo posrtanje (Proud Stumbling) by Vojislav Lubarda in Sarajevo literary magazine Život (Life) in 1969. Debates were fueled by a literary interpretation of historical events in Rogatica,

a small town in eastern Bosnia during World War II. Controversy of Lubarda's historical and literary narrative had stemmed from its ideological revisionism and 'traditional' Serbian culture of memory which threatened to antagonize interethnic relations and clashed with the proclaimed policy of brotherhood and unity.

Keywords: *Muslims, Serbs, Rogatica, Bosnia and Herzegovina, World War II, crimes, dark vilayet, Turks, centuries long hatred, the Ustasha, national and cultural intelligence, culture of memory, ideological revisionism, brotherhood and unity, freedom of artistic creation, neo-Stalinism.*

Uvod

Uporedo sa nastojanjem da se idejno definira osobeni “jugoslovenski put u socijalizam” – tokom 1950-ih i 1960-ih godina 20. st. – redefinirala se uloga i smisao književnosti te sloboda književnog stvaralaštva u novom socijalističkom i samoupravljačkom društvu koje se izgrađivalo. Zvaničnu prekretnicu u pogledu deklarativnog oslobođenja i osamostaljenja književnog stvaranja u Jugoslaviji, kako od istočnoevropskih tako i zapadnoevropskih “uticaja i pritisaka izvana” – kao i u pogledu definiranja socijalističkog poimanja umjetničke slobode “kontrolisane socijalističkom sviješću umjetnika” – učinio je referat Miroslava Krleže “O slobodi kulture”, podnesen na kongresu Saveza književnika Jugoslavije održanom u Ljubljani 5–7. 10. 1952. godine.¹ Krleža je i na Izvanrednom plenumu Saveza književnika Jugoslavije održanom 10–13. 11. 1954. godine naglašavao: “Tajna umjetnosti jeste u tome što se pod njenom koprenom krije moralno-intelektualna inspiracija za sve one napore koji su čovjeka učinili čovjekom (...) Pitanje morala je pitanje dobra i zla, lijepog i ružnog, istinitog i lažnog, pravednog i nepravednog.”²

Na VII Kongresu Saveza književnika Jugoslavije, održanom u Titogradu 24–26. 9. 1964. godine, jugoslovenski pisci su u svojim izlaganjima raspravljajući o ulozi književnika i književnosti u jugoslovenskom socijalističkom i samou-

¹ Arhiv Bosne i Hercegovine (dalje: ABiH), Sarajevo, Udruženje književnika Bosne i Hercegovine (dalje: UK BiH), Aleksandar Ljiljak, *Bilten Tridesetpet godina Udruženja književnika SR Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, novembar, 1980, 27, 31.

² *Izvanredni plenum Saveza književnika Jugoslavije (10–13 novembra 1954)*, Savez književnika Jugoslavije, Beograd, 1955, 20.

pravljачkom društvu naglašavali odmak od “dogmatski okamenjenog” koncepta socrealizma koji se očitovao u “birokratsko-književnim narudžbama od strane činovnika specijaliziranih za ideološka pitanja” i odbacivali koncept angažovanog književnika. Navedeno ne znači da je u “novom” jugoslovenskom idejnom kontekstu proklamovana nesputana sloboda književnog stvaranja koja bi ohrabrila književnu izgradnju imaginarnog univerzuma kao svijeta za sebe bez veze sa stvarnošću. Naprotiv – promovirane su parole o piscu kao “protagonisti naprednih kretanja u krilu društvene zajednice”, a ne pripadniku nekog izdvojenog elitnog staleža. Književnost je imala odražavati “ljudsku istinu kretanja životne stvarnosti”, tj. pozitivnu dinamiku socijalističkog i samoupravnog progresivnog kretanja, i humanizirati radne mase kojima je morala biti dostupna. Progresivna, humana i socijalistička književnost trebala se razlikovati od reakcionarne, tj. one koja je nastupala sa desnih pozicija po tome što je ova druga, prema mišljenju referenata, “prolazne” slabosti socijalističkog samoupravnog sistema tretirala kao trajne nedostatke.³ Proklamovani i uvjetni koncept slobode umjetničkog stvaralaštva, dakle, nije obuhvatao takvu vrstu djela.

Ipak, u vremenu *nacionalizacije* – koja je potkraj 1960-ih i početkom 1970-ih izazvala “dinamiku pojačanih ‘etničacija’ političkih odnosa, a ponekad i čitavog društvenog života”⁴ – pojavit će se nekoliko književnih ostvarenja čiji su stvaraoci bili zaokupljeni tumačenjem nacionalne prošlosti i savremenosti sa pozicija “tradicionalnog nacionalizma”⁵ te kritikom socijalističke stvarnosti.

³ Predsjednik Skupštine opštine Titograd Aleksandar Radević obraćajući se Kongresu u svojoj pozdravnoj riječi je najneposrednije i najjezgrovitije objasnio očekivanja partijsko-političke elite spram književnog stvaranja: “Vi ste, drugovi književnici (...) u stanju da (...) više kažete o ljudima našeg socijalističkog društva nego što oni sami o sebi znaju (...) da nama, našem potomstvu i ljudima izvan naših granica, svojim snažnim ostvarenjima, izrazite umjetničku istinu o našoj zemlji (...)” Arhiv Jugoslavije (dalje: AJ), fond: Savez književnika Jugoslavije (dalje: SKJ), fasc. 17, VII Kongres Saveza književnika Jugoslavije, Titograd, 24, 25. i 26. IX 1964, 2, 3.

⁴ Hannes Grandits umjesto o demokratizaciji govori o nacionalizaciji za vrijeme socijalističkih jednopartijskih režima za koje smatra da nisu bili otvoreni za zahtjeve za uspostavom demokratskog pluralizma, već su umjesto toga išli za odobravanjem nacionalnih prava, što je dovelo do pojačane artikulacije raznovrsnih nacionalnih zahtjeva, viktimizirajućih nacionalnih naracija itd. Jedan od najdinamičnijih perioda u tom smislu u Jugoslaviji bio je potkraj 1960-ih i početkom 1970-ih, iniciran tzv. Hrvatskim proljećem; Hannes Grandits, “Ambivalentnosti u socijalističkoj nacionalnoj politici Bosne i Hercegovine u kasnim 1960-im i u 1970-im: perspektive odozgo i odozdo”, u: *Rasprave o nacionalnom identitetu Bošnjaka. Zbornik radova*, (gl. ur. Husnija Kamberović), Institut za istoriju, Sarajevo, 2009, 16.

⁵ Duško Sekulić u svom radu pravi konceptualnu distinkciju između tradicionalnog i komunističkog nacionalizma pozivajući se na: Peter Sugar, *The problems of Nationalism in Eastern Europe. Past and Present. The Wilson Center, Occasional paper*, no. 13. Napominje da se komunistički nacionalizam protivio tradicionalnom, čiji su najistaknutiji predstavnici bile ustaše

U tekstu koji slijedi namjeravam analizom odlomka romana *Gordo posrtanje* Vojislava Lubarde pokazati na koji je način – krajem 1960-ih i početkom 1970-ih godina 20. stoljeća – ovaj književnik, zaokupljen kreiranjem tradicionalne nacionalne kulture pamćenja i kritikom društveno-političke stvarnosti srpske nacije u socijalističkoj Bosni i Hercegovini, prezentirao kroz svoju književnost nacionalno-ideološke slike, stereotipe, predrasude i ksenofobije, te iskazivao nacional-homogenizacijsku kao i revizionističku intenciju spram paradigmatičke povijesne idejne naracije i kulture sjećanja koja je također bila prezentirana u pojednostavljenoj i svedenoj formi, a unutar koje je Narodnooslobodilačka borba zauzimala dominantno mjesto.

Spomenuti odlomak neobjavljenog Lubardinog romana, koji je izazvao društveno-političku raspravu kao i mnogobrojne novinske napise, štampan je u aprilu 1969. u *Životu*, časopisu za književnost i kulturu, čiji je izdavač bila bosanskohercegovačka i sarajevska *Svjetlost*. Urednici *Života* koji su u to vrijeme odobrili štampanje kontroverznog odlomka i koji su zbog toga docnije javno prozivani bili su bosanskohercegovački pjesnik Mak Dizdar i književnik i književni kritičar Risto Trifković. Zapravo bi se moglo reći da je *Život* već tada bio stekao imidž časopisa koji koketira sa idejnom herezom i koji propituje čvrstoću dozvoljenih granica unutar javnog diskursa. Ne treba zaboraviti to da je dvije godine prije u istom časopisu bio objavljen i šizmatični – javno osuđeni napis Muhameda Filipovića “Bosanski duh u književnosti – šta je to?”.⁶ Također, pred

i četnici; Duško Sekulić, “Nacionalizam protiv demokracije: nasljeđa marksizma”, u: *Sukobi i tolerancija, O društvenoj uvjetovanosti nacionalizma i demokracija. Zbornik radova*, (gl. ur. Duško Sekulić et al.), Naklada Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo, Zagreb, 2004, 42. Navedena distinkcija je bitna jer definira među povučenu nacionalnom kulturom pamćenja – među koja odvaja prihvatljivo nacionalno samorazumijevanje u socijalističkom progresivnom društveno-političkom kontekstu od neprihvatljivog, ispunjenog ksenofobnim nacionalnim mitovima, stereotipima o nacionalnom *drugom* naspram kojeg se gradi kolektivno sopstvo, viktimizirajućim narativima i meganacionalnim posezanjima. O kulturi pamćenja kao fenomenu ujednačene kolektivne memorije, socijalnom i kulturnom konstrukt koji je uvijek u bliskoj vezi sa “sadašnjošću” vidi: Jan Assman, *Kulturno pamćenje, Pismo, sjećanje i politički identitet u ranim visokim kulturama*, Vrijeme, Zenica, 2005.

⁶ Muhamed Filipović, “Bosanski duh u književnosti – šta je to?”, Pokušaj istraživanja povodom zbirke poezije Maka Dizdara *Kameni spavač*, *Život*, br. 3, Sarajevo, mart 1967; O osudi Filipovićeve članka vidi: Husnija Kamberović, “Bošnjaci 1968: Politički kontekst priznanja nacionalnog identiteta”, u: *Rasprave o nacionalnom identitetu Bošnjaka. Zbornik radova*, Institut za istoriju, Sarajevo, 2009, 66–67; Šizmatičnost Filipovićeve eseja ogledala se u zagovaranju bosanske nacije čija su duhovna emanacija bile bosanska kultura i književnost, čije je povijesno postojanje Filipović nastojao ustvrditi. Filipovićeve koncept bio je neprihvatljiv za srpsku i hrvatsku nacionalnu inteligenciju jer je ugrožavao i zatamljivao, kako se nastojalo pokazati, partikularni identitet srpske i hrvatske nacije.

kraj 1970, u jeku rasprava o jeziku kao nacionalnom / društvenom identitetskom fenomenu, u *Životu* će u okviru ankete o jeziku biti objavljeni, sa preovladavajućih idejnih pozicija, problematični članci i stavovi Maka Dizdara, Veselka Koromana, Nikole Martića itd.⁷

Nekoliko napomena o kontekstu – jugoslovenskom i bosansko-hercegovačkom – unutar kojega je Lubardino djelo objavljeno

Prije nego što pređem na analizu Lubardina književnog odlomka i analizu rasprave koja je vođena o njemu, smatram da je potrebno reći nešto o društveno-političkom kontekstu – jugoslovenskom i bosanskom – unutar kojeg se djelo, sa idejnom koncepcijom koju je zastupalo i artikuliralo, pojavilo. Jugoslovenski kontekst bio je obilježen ustavnom rekonceptualizacijom koja je trebala ozvaniti federalizaciju i decentralizaciju zemlje, unutar koje su republike počele figurirati kao zaokružene društvene, državne, pa i nacionalno-kulturne cjeline – koje se međusobno vrlo kompetitivno postavljaju – što je bio svojevrsan nusprodukt od političkih elita pokrenutog procesa.⁸ Vraćanje legitimiteta nacionalnom sentimentu, tj. njegovo uvažavanje u slučaju Muslimana, i odustajanje, čak i izvjesno prohibiranje nadnacionalnog sentimenta kao konstrukta koji se nameće odozgo, unutar kojeg se u anonimnosti gube različiti nacionalni individualiteti, a prevagu

⁷ Dizdar je u svom članku zagovarao bosansku jezičnu autohtonost i gradio bosansku kulturu pamćenja i bosanski kulturni identitet naspram Srba kao "drugih". Koroman i Martić su u svojim člancima kritikovali srpsku kulturnu i kadrovsku dominaciju u Bosni i Hercegovini i insistirali na ugroženosti hrvatske varijante jedinstvenog jezika. Članci su bili objavljeni u: *Život*, br. 11–12, Sarajevo, novembar-decembar, 1970; Zapravo, nikakve zvanične osude Dizdarevih idejnih stavova iznesenih u spomenutom članku nije bilo. Na to je pažnju skretao pjesnik Rajko Petrov Nogo, koji je tokom 1970. bio u oštrom javnom sporu sa Dizdarem. I on je za srbijanske medije davao izjave o Bosni i Hercegovini kao *duhovno nezreloj književnoj sredini* u kojoj je bilo *pogibeljno biti polemičan*; Rajko Petrov Nogo, "Biti polemičan je pogibeljno", *Student*, br. 16–17, Beograd, 18. V 1971, 6. Za razliku od Dizdara, Martićevo i Koromanovo djelovanje je okvalifikovano od strane Aktiva SK Udruženja književnika Bosne i Hercegovine kao *nacionalističko, šovinističko i anarhoidno*; ABiH, Sarajevo, UKBiH, Stenografske bilješke sa redovne godišnje skupštine Udruženja književnika Bosne i Hercegovine, 28. 02. 1972; Stenografske bilješke sa redovne godišnje skupštine Udruženja književnika Bosne i Hercegovine, 7. 3. 1973, kut. 22.

⁸ Vidjeti: Sabrina P. Ramet, *Nationalism and Federalism in Yugoslavia 1962–1991*, Indiana University Press, Bloomington and Indianapolis, 1992; Iako se ovdje može činiti da je nesvjesno pobrkani pojam nacije kojoj je krajem 1960-ih vraćen legitimitet i pojam republike koja je ustavnom reformom zadobila prerogative države, u biti u slučaju Srbije, Hrvatske, Makedonije i Crne Gore ti pojmovi se isprepliću jer nacija prvenstveno ostvaruje svoja legitimna nacionalna prava unutar nacionalne republike. Izuzetak u tom smislu bila je Bosna i Hercegovina.

odnose nacionalno, kulturno i demografski dominantne nacije,⁹ otvorilo je prostor za djelovanje nacionalno-kulturnih inteligencija i artikuliranje nacionalnih frustracija, bojazni i želja.¹⁰

Dakle, bitna karakteristika jugoslovenskog društveno-političkog konteksta potkraj 1960-ih bila je afirmiranje republičkih¹¹ ali i nacionalnih periferija da bi se napravila protuteža ključnim nacionalno-političkim i kulturnim subjektima jugoslovenske scene – prvenstveno Srbima i Hrvatima.¹² Političko emancipiranje nacionalnih periferija (Makedonaca, Crnogoraca i Muslimana) otvorilo je prostor za nacionalno-kulturnu inteligenciju navedenih nacija da počne raditi na idejnom osmišljavanju i artikuliranju vlastitih kolektivnih narativa o nacionalnoj kulturi, povijesti i jeziku, koji su do tog vremena bili “tretirani” kao dio, i u okviru, primarno srpske, ali i hrvatske nacionalne književnosti, historiografije i lingvistike. Treba napomenuti to da je nacionalno kulturna inteligencija sve tri pobrojane narodne periferije, kao i dio hrvatske inteligencije koja je pripadala jednoj od kulturno i politički dominantnih nacija u Jugoslaviji, svoj nacionalni identitet u ovom periodu osmišljavala naspram Srba kao većinskog i dominantnog “drugog”.¹³

⁹ Ovdje se prvenstveno misli na značenjsku preinaku jugoslovenstva od nadnacionalne koncepcije do koncepcije jugoslovenskog socijalističkog patriotizma. I bosanstvo je kao nacionalno-kulturni koncept odbacivano iz istih razloga iz kojih je zaživljavanje jugoslovenstva kao nacionalno-kulturne ideje i identiteta bilo nepoželjno.

¹⁰ U tome je prednjačila hrvatska kulturna inteligencija, o čemu svjedoče napisi u časopisima – izdanjima Matice hrvatske – *Kolu, Kritici*, ali i *Jeziku, Telegramu*, te jače desno orijentiranom *Hrvatskom književnom listu* itd.

¹¹ Vidjeti: Husnija Kamberović, “Josip Broz Tito i političko rukovodstvo Bosne i Hercegovine od sredine šezdesetih do sredine sedamdesetih godina XX stoljeća”; u: *Tito i Bosna i Hercegovina, Regionalni naučni skup, Zbornik radova, Savez društava Tito u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, 2006, 201–223.

¹² Slovenci su bili snažan subjekt jugoslovenske političke scene, ali su u nacionalno-kulturnom smislu bili isključeni iz ideje i koncepta srpskohrvatskog kulturnog i nacionalnog zajedništva koje je podrazumijevalo jednu naciju, jednu književnost i jedan jezik koji se ostvaruju na tzv. srpskohrvatskom kulturnom području koje je uključivalo – ne priznajući njihovu nacionalnu i kulturnu individualnost, što se očituje na formalno-nominalnom planu – i Muslimane i Crnogorce. Iako je prvobitno, u vrijeme reforme jezika u 19. st., a u ozračju idejnosti o slovenskom zajedništvu, učinjen pokušaj da se slovenački jezik približi srpsko-hrvatskom – to očigledno na kraju nije polučilo uspjehom. Tako da je naposljetku jezik bio jedan od onih ključnih kulturnih temelja koji je Slovence, kao i Makedonce, ipak držao po strani od koncepcija o kulturnom jedinstvu. Iz tog razloga je teže raspravljati o konceptima nacionalnog jugoslovenskog kulturnog jedinstva kada se, kako se čini, primarno radilo o konceptu srpskohrvatskog kulturnog jedinstva. O pokušaju približavanja slovenačkog jezika srpskohrvatskom pisao je Andrew Baruch Wachtel, *Stvaranje nacije razaranje nacije*, Bošnjačka asocijacija 33, Sarajevo, 2010, 47–48.

¹³ To potvrđuju napisi hrvatske kulturne inteligencije (Božidara Finke, Stjepana Babića, Dalibora Brozovića, Ljudevita Jonkea, Petra Šegedina, Antuna Šoljana itd.) u *Kolu, Kritici, Telegramu*,

Ipak, istovremeno, kulturna inteligencija ni onih nacija koje su se bar prividno nalazile u odbrambenom položaju i koje su se borile za svoja legitimna nacionalna prava nije odustajala od nacionalnih aspiracija, tj. apsorpcije nacija na koje su polagana "istorijska prava".¹⁴ Za jugoslovensku državu destabilizirajući i antagonizirajući sudar nacionalnih / nacionalističkih naracija, od kojih su neke predstavljale mainstream kojeg se nastojalo srušiti ili revidirati, neke doživljavale "preporod", a neke se tek konstituirale unutar nacionalno-ideološkog diskurzivnog ringa, iniciran je *Hrvatskim proljećem*. Kroz izdanja Matice hrvatske i Matice iseljenika, kao i javne nastupe dijela hrvatskih književnika i lingvista, na Jugoslaviju se sručila lavina viktimizirajućeg, nacionalno ograđujućeg hrvatskog idejnog diskursa. Unutar njega važan segment činio je stav hrvatske kulturne inteligencije o jeziku, inicijalno iskazan kroz Deklaraciju o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika, kojim se rušio ključni kulturni temelj srpskohrvatskog nacionalnog zajedništva, i uporište koncepcije iz 19. stoljeća o zbratimljenju i nacionalno-kulturnom približavanju Srba i Hrvata. Srpska kulturna inteligencija, kao najostrasćeniji zagovornik jugoslovenskog društvenog, državnog i kulturnog jedinstva unutar kojega je – kao najveća, politički i kulturno dominantna, ali teritorijalno rasuta – srpska nacija održavala svoje nacionalno-kulturno jedinstvo, ili su bar tako tvrdili nacionalni ideolozi, najviše je bila pogođena rušenjem tog koncepta.¹⁵

Jezičnu, te mnogobrojnim publikacijama koje su štampane u vrijeme *Hrvatskog proljeća* (npr. "Hrvatski književni jezik i pitanje varijanata", *Kritika*, Zagreb, 1969; Dalibor Brozović, "Standardni jezik teorija / usporedbe / geneza / povijest / suvremena zbilja", Matica hrvatska, Zagreb, 1970. itd.). U *Kritici* su svoje radove o crnogorskom jeziku i kulturi, koja se nastojanjem dijela crnogorske inteligencije željela emancipirati od srpske, objavljivali i crnogorski lingvisti (Radoje Radojević, Vojislav Nikčević). Članak Maka Dizdara "Marginalije o jeziku i oko njega" koji je objavljen u *Životu* već sam spominjala. U njemu bosanskohercegovački pjesnik nastoji bosanskom jeziku obezbijediti povijesni legitimitet i savremeno priznanje ograđujući ga prvenstveno od srpskog jezika i identiteta.

¹⁴ O osporavanju nacionalnog identiteta Muslimana od strane hrvatske inteligencije u ovo vrijeme vidi: Trpimir Macan, "Neznanstveni pristup prošlosti i budućnosti naroda Bosne i Hercegovine" (Salim Čerić, *Muslimani srpskohrvatskog jezika*, Svjetlost, Sarajevo, 1968), *Kritika*, br. 7, Zagreb, lipanj/srpanj, 1969; Trpimir Macan, "Šta je sporno a šta neosporno o Muslimanima srpskohrvatskog jezika", *Kritika*, br. 11, Zagreb, ožujak-travanj, 1970; Grgo Gamulin, "Na rubu ili u jezgri problema (o nacionalnoj ravnopravnosti u socijalizmu – u povodu diskusije o Muslimanima)", *Kritika* br. 12, Zagreb, svibanj-lipanj, 1970; Većeslav Holjevac, *Hrvati izvan domovine*, Matica hrvatska, Zagreb, 1968; Vladimir Blašković, "Smetnje i smutnje, U povodu jednog prigovora Holjevčevoj knjizi o Hrvatima izvan domovine", *Kritika*, br. 6, Zagreb, svibanj-lipanj, 1969.

¹⁵ O tome u: Jasna Dragović Soso, 'Spasioci nacije', *Intelektualna opozicija Srbije i oživljavanje nacionalizma*, Beograd, 2004.

Bosanskohercegovački kontekst obilježen je nastojanjima da se postigne društvena, privredna i kulturna integracija republike,¹⁶ te nastojanjima da se osmisli i artikulira bosanskohercegovački identitet na kulturnom i historiografskom polju, na način da, unutar tog koncepta koji bi definirao “bosansko”, nacije ostanu ključni figurirajući entiteti koji ne bi bili ugroženi pokušajem oživljavanja bosanske nadnacionalne koncepcije. Suština intencije definiranja bosanskog kulturnog identiteta kao samosvojnog ležala je u namjeri okončavanja regionalnog statusa bosanske kulture koji je implicirao njenu pripadnost srpskoj ili hrvatskoj kulturi, tj. koji ju je predstavljao kao dio većih nacionalno-kulturnih cjelina, dio koji posjeduje “specifičnu aromu” ali ne i “genetičku” samosvojnost. Iako je Bosna i Hercegovina svoju državnost unutar FNRJ prvi put nakon srednjeg vijeka ponovno stekla u socijalističkoj modernosti – na punoj afirmaciji te državnosti počelo je raditi 1960-ih godina 20. stoljeća, sa mlađom bosanskom političkom postavkom. Stoga je definiranje “bosanskog” u kulturi trebalo imati ulogu identitetskog ljepka za bosansko društvo i biti, kao i u svim ostalim modernim državama, kulturna i idejna potpora političkoj afirmaciji Bosne i Hercegovine.¹⁷ Pokušaji etabliranja bosanskohercegovačke književnosti savremenog doba¹⁸ početkom sedamdesetih godina 20. stoljeća umnogome su ohrabreni pojavom, između ostalih, romana *Derviš i smrt* Meše Selimovića i zbirke poezije *Kameni spavač* Maka Dizdara – djela koja su svojom umjetničkom kvalitetom, predstavljajući vrhunac onovremenog modernog književnog stvaranja koje se u Bosni i Hercegovini napuštanjem i idejnim prevazilaženjem socrealizma zahuktalo tek pedesetih godina, obezbijedila bosanskohercegovačkoj književnosti legitimitet iskoračivanja iz regionalnosti, provincijalizma, folklorizma, te definiranja na samosvojnim osnovama.¹⁹

¹⁶ Vidjeti: Husnija Kamberović, “Mostarsko savjetovanje 1966. godine”, u: *Hod po trnju, Iz bosanskohercegovačke historije 20. stoljeća*, Institut za istoriju u Sarajevu, Sarajevo, 2011, 150–179; Filandra Šaćir, *Bošnjačka politika u XX stoljeću*, Sejtarija, Sarajevo, 1998, 229. i 230; Branko Mikulić, *Rasprave*, NIŠRO *Oслобођење*, Sarajevo, 1978; Branko Mikulić, *Za šta, a protiv čega*, NIŠP *Oслобођење*, Sarajevo, 1975.

¹⁷ Ali u okviru jugoslovenskog zajedništva koje se nije smjelo ispuštati iz vida.

¹⁸ Ili književnosti u Bosni i Hercegovini, književnosti (sing.) naroda Bosne i Hercegovine, ili književnosti (pl.) naroda Bosne i Hercegovine. Svi navedeni nazivi bosanskohercegovačkog književnog fenomena, uključujući i onaj koji sam upotrijebila u glavnom tekstu, zapravo su određeni različitim idejnim stavovima ne samo prema književnosti koja se stvarala u Bosni i Hercegovini već i prema karakteru identiteta te republike.

¹⁹ Vidjeti: *Simpozijum o savremenoj književnosti Bosne i Hercegovine*, Svjetlost, Sarajevo, 1971; Mithat Begić, “Književna kretanja u Bosni i Hercegovini od 1945. do danas”, *Odjek*, br. 21–22, Sarajevo, novembar 1970, 15–18; Staniša Tutnjević, *Nacionalna svijest i književnost Muslimana, O pojmu muslimanske / bošnjačke književnosti*, Narodna knjiga, Institut za književnost

O autoru i idejnosti u njegovoj književnoj naraciji

Dakle, u naprijed opisanom kontekstu objavljen je odlomak Lubardina *Gordog posrtanja*. Bitno je napomenuti to da je ovaj književnik već imao dva objavljena romana – *Bližnji svoj* i *Ljuljaška* – od kojih je drugi, publiciran 1963, bio privremeno zabranjen od strane bosanskohercegovačke vlasti. Naime, u *Ljuljašci* je Lubarda kroz književnu naraciju poručivao da su u postrevolucionarnom dobu ideali revolucije bili iznevjereni kroz dekadenciju vladajuće klase, dijelom jer se ova predala kapitalističkom materijalizmu te, što je mnogo bitnije, da su učesnici i odgovorni kreatori nove socijalističke stvarnosti bili često ljudi dvojbene, mutne i kontroverzne prošlosti – dakle da njihov moralni razvoj od krvoprolića Drugog svjetskog rata do nove revolucionarne stvarnosti nije bio nipošto pravolinijski. Pri tome su "uspravni", žrtve bratoubilačkog krvoprolića u Drugom svjetskom ratu, redovito Srbi, u Lubardinom narativu ostajali na marginama novostvorenog socijalističkog društva.²⁰ Dakle, Lubarda je već *Ljuljaškom* bio doveo u pitanje legitimnost i pravičnost nove postratne vlasti kao i ideološki diskurs na kojem je gradila legitimitet.

On je također, kao sarajevski dopisnik beogradske *Mladosti*, 1965. godine svojim člankom o kulturnoj klimi Sarajeva, objavljenim u spomenutom časopisu, inicirao u Sarajevu javnu diskusiju o uzrocima migracije intelektualaca iz sarajevske i bosanskohercegovačke sredine, koja je bila stigmatizirana kao neslobodoumna, dogmatska, totalitarna, tamnovilajetska.²¹

U vrijeme parcijalnog objavljivanja *Gordog posrtanja* u Životu Lubarda je radio kao urednik Redakcije za umjetnost i kulturu Televizije Sarajevo i scenarista serijala *Savremenici* i *Kulturno nasljeđe Bosne i Hercegovine*, kroz koje je popularizirana i afirmirana povijesna i savremena bosanskohercegovačka kulturna i književna baština.

i umetnost, Beograd, 2004; Arhiv Bosne i Hercegovine, Udruženje književnika Bosne i Hercegovine, Aleksandar Ljiljak, Bilten "Tridesetpet godina Udruženja književnika Bosne i Hercegovine", Sarajevo, novembar, 1980.

²⁰ Vojislav Lubarda, *Ljuljaška*, Progres, Novi Sad, 1963.

²¹ Sarajevski *Odjek*, br. 24 od 15. XII 1965. u cijelosti je predstavljao autorizovani stenogram diskusije inicirane anketom lista o uzrocima migracije bosanskohercegovačkih intelektualaca iz bosanskohercegovačke i sarajevske kulturne sredine. Diskusija pod zvaničnim naslovom "Kulturna situacija Sarajeva" je organizovana 26. 11. 1965. od strane redakcije *Odjeka* i Komisije za idejna pitanja i kulturno-prosvjetni rad Glavnog odbora SSRN BiH i njoj su prisustvovali političari – "društveno-politički i ideološki radnici", intelektualci i sarajevski "migranti". Bio je prisutan i Vojislav Lubarda te je tom prilikom navedeno da je njegov članak u *Mladosti* o kulturnoj klimi Sarajeva zapravo pokrenuo javnu diskusiju na navedenu temu.

Radnja Lubardina romana smještena je u vrijeme Drugog svjetskog rata i u geografske okvire BiH, tj. u Rogaticu, autorov rodni gradić, koji je bio u sastavu Nezavisne države Hrvatske. Djelo književno obrađuje prvenstveno progone Srba Rogatice od strane lokalnih i izbjeglih Muslimana, a onda i destruktivno osvajanje Rogatice od strane ustanika. Različita tumačenja koja su se izrodila iz rasprava koje je potaknulo objavljivanje i čitanje odlomka o kojima će na narednim stranicama biti riječi odnosila su se na pokušaj utvrđivanja preciznijeg vremenskog okvira u koji je pisac situirao svoju radnju. Nejasno je bilo na koje ustaničke snage je Lubarda mislio kada je opisivao upad u Rogaticu – na ustanike Slaviše Vajnera Čiče u jesen 1941. – u kom slučaju je Lubardin opis ustanika kao divljaka, kako je naglašavano, bio neprihvatljiv za oficijelno stanovište – ili, pak, na četnike na čelu sa Dragoslavom Račićem, koji su u Rogaticu navodno upali oktobra 1943, gdje se postavljalo pitanje zašto Lubarda nije izvršio diferencijaciju između partizana i četnika u svom književnom opisu, nego je sve poprilično zamaglio, relativizirao i izjednačio.

Tokom rasprava akcenat je, kako se čini, više stavljan na Lubardin “problematičan” opis ustanika, nego na problematičan opis muslimanskog kolektiva koji zapravo dominira Lubardinim književnim pripovijedanjem. Unutar kulture sjećanja koju je u postratnoj socijalističkoj Jugoslaviji kreirala komunistička vlast i u kojoj je dominantu ulogu imala “Narodnooslobodilačka borba” prezentirala se, kao i u svakoj drugoj kulturi pamćenja kao kulturnom konstrukt, pojednostavljena crno-bijela slika ratnih zbivanja, lišena kompleksnosti i kontroverzi, unutar koje su ustanici bili monolitna progresivna i pozitivna snaga. Na naraciji o suradnji bosanskohercegovačkih naroda tokom oslobodilačkog rata izgrađen je i slogan o bratstvu i jedinstvu koji se nastojalo identifikovati sa savremenom, posebice bosanskohercegovačkom višenacionalnom stvarnošću.²²

Slike događaja koje Lubarda donosi prezentirane su kroz percepciju – koju Lubarda posredno sugerira kao muslimansku kolektivnu percepciju Srba – glavne junakinje Nermene,²³ dekadentnog i devijantnog potomka muslimanske plemićke

²² Idejni slogan bratstva i jedinstva imao je osigurati društvenu integraciju, saradnju i zajedništvo i bosanskohercegovačkih i jugoslovenskih naroda. Pomoću njega se nastojala prevladati “bratoubilačka” prošlost i izgraditi “svijetla” socijalistička budućnost. Ipak – koliko je ta ideja bila konkretno zaživjela u društvenoj stvarnosti je jedno od teško utvrdivih povijesnih pitanja i dilema. Rezolutna pretpostavka da je bratstvo i jedinstvo predstavljalo društvenu stvarnost ili, suprotno tome, da je bilo samo ideološka floskula su, smatram, dvije suprotstavljene ideološke, pa samim tim i pojednostavljujuće teze.

²³ Značajno je primijetiti da u ovom slučaju pisac sugerira kroz Nerminu percepciju način (pod tim podrazumijevam stereotipe, predrasude i ideološke percepcije) na koji Muslimani vide Srbe, otkrivajući pri tome zapravo srpske nacionalističke stereotipe o Muslimanima.

porodice Begovića, porodice koju je "usud" kaznio zbog zla koje su nanijeli Srbima izumiranjem porodičnog stabla i potpunim materijalnim osiromašenjem.²⁴

Unutar Lubardina narativa predstavljena su dva suprotstavljena kolektiva – Muslimani i Srbi – uhvaćeni u koloplet međusobnih mržnji i osveta na početku Drugog svjetskog rata. Iako su oba kolektiva doslovno predstavljena kao *razularena*, *smrdljiva rulja*, postoji razlika u prikazu kolektivne etike, psihologije i motiva osvetničkog djelovanja. Lubardin narativ je neposredno obilježen sviješću o nesumnjivoj rasnoj i etičkoj superiornosti Srba, koja je prikazana na atavistički način. Prema autoru, metafizička pravda i sila je na strani Srba, a njihovo stanje *smrdljive rulje* direktna je posljedica viševjekovnog rajinskog ropstva pod kandžijom i lancem. Dakle, akcija Srba prikazana je kao osvetnička akcija gnjevnog i konačno oslobođenog paćenika. Muslimanska inferiornost u odnosu na srpski kolektiv iskazana je kroz osjećaj straha, nemoći i nerazumijevanja koju taj kolektiv, unatoč sili kojom je raspolagao u vrijeme ustaške vlasti, osjeća pred prvenstveno moralno superiornim pojedincima – Srbima – a onda i razularenom, ali i nepokolebljivom, nezaustavljivom srpskom *ruljom*.²⁵

U prvom dijelu odlomka romana Lubarda je detaljno opisao devijantno psihičko stanje muslimanske, muhadžirske, razularene *rulje od Jabuke i Goražda*, reli-

²⁴ "Ne valja ovo djeco", upozorava, kako autor navodi, lokalne muslimane-ustaše koji privode lokalne Srbe stari Avdaga Delić, "delija i izmećar u kući Begovića koji je pamtio pet vlaških buna i tri rata ne valja šta se radi. Znam to još iz vremena kad su ovim krajevima harali bezi Begovići. Srbi su soj koji ni velika Turska nije mogla satrijeti za 500 godina, a kamoli će to poći za rukom ovoj našoj kopiladi, koje vodi posljednji među kopilanima, usrani Jamaković. Živi bili pa vidjeli, nije na dobro, kažem vam: zulum nije nikada dobro donio. Još su naši stari govorili da je bolje dirnuti i guju u njedrima nego u Srbina: i mrtvi, oni se svete. Vidjeli ste šta bi sa rahmetli Begovićima, onolika sila i bogatstvo, gazdovali su sve do Sokoca i Višegrada, a sada, gdje su? Ni jednog jedinog. Htjeli su da zatru nekoliko hajduka, i eto šta je ispalo! – od svog gospodstva ostala je samo ova trošna kuća i ona suluda baba sa (...)", Vojislav Lubarda, *Gordo posrtanje (I)*, Život, br. 4, Sarajevo, april 1969, 24. Bitno je ovdje naglasiti da su mnogi učesnici u raspravama navodili primjer spomenutog muslimana kao pozitivan, tj. primjer koji razbija moguću generalnu negativnu predodžbu o muslimanskom kolektivu koja se mogla steći na temelju Lubardina književno-historijskog prikaza.

²⁵ "Stojan je opet bio samo jedan od onih ispred kojih je bježala: prljav i crn, smrdljiv od znoja i nepranja, od rakije i bijelog mrsa – sira i jomuže kojom se Vlasi nezaisito zalijevaju; jedan iz rulje koja bezglavo juri, gazi, razbija i satire sve što joj se zatekne na putu. Čuje povike i psovke, užasne divlje psovke rulje koja je, pijana i sasvim podivljala, izgubila glavu: psovke kakve izvaljuje samo raja oslobođena kandžije i lanca. Niko kao ti prljavi Vlasi ne umije tako grozno i glasno da halače i viče, da se cereka i škripi zubima: raspomamljeni, oni i nisu ljudi, nisu ni živina, jer čovjek i živinu može sriktati a njih nikada osim da ih potpuno istrijebi. To je prokletu sjeme i prokletu mile kome nema ravna na svijetu, ni načina kojim se može zaustaviti a kamoli zatrijeti.", Lubarda V., *Gordo posrtanje (I)*, 16.

gijski fanatične, i njihovo “divljanje” po Rogatici te odmazdu nad lokalnim Srbima u Rogatici, koju su počinili lokalni muslimani koji su imenom i prezimenom spomenuti, a koji su bili, kako je autor prikazao, dijelom ustaške oružane strukture.²⁶

Vrhunac prikazane okrutnosti prema Srbima i poremećenosti lokalnih muslimana, uključujući i žene, koja se očituje u njihovom, prema opisu autora, sadišćikom naslađivanju nad patnjom Srba, koju su na monstrozne načine izazivali, u Lubardinom odlomku se ogleda u opisu stravičnog ubistva trudne žene, Milje, supruge lokalnog Srbina Rada Vukovića koji je bio priveden:

Milja se zaklatila, digla ruke uvis, zalamatala njima i onda se strovalila na leđa, dok je nahereni, brkati Zulfo Dumonjić lijeno izvlačio gvozdene vile iz njenog trbuha.

– Eto ti, valahi, da više ne kотиš vlašku kopilad – rekao je ozaren, useknuo se i pogledao u one oko sebe – Jedan skot manje, a ljudi? (...)

– Tako! – vriskala je žena nekog Brankovića koji se nalazio u svetom pohodu na Rusiju – Tako, braćo u Muhamedu. Posvetila vam se ruka. I moj Suljo goni tu pogan. Još ovolišno Rusije nije ostalo. Donijeće pun sahan očiju. (...)

– Ima li igdje Vlaha’! – pitao je Dumonjić vitlajući gvozdenim vilama iznad glave. Oko njegovih umazanih brkova frcala je i lijepila se bijela pjena: mljackajući ustima on je tu pjenu brisao lijevom dolakticom, zadovoljan i srećan što mu se ljudi dive.²⁷

Centralni lik Lubardina književnog odlomka jeste Simo Lubarda, autorov otac, koji je prikazan kao moralno superioran, neustrašiv, nepokolebljiv lik i – iako žrtva koju sprovode, čemu se vesele prve dojučerašnje komšije i prijatelji i rogatička čaršija – nepobjediv:

Čaršiju je to zabavljalo a mnoge i obradovalo. Trkimice su izlazili da vide kako ga sprovode. Većina je seirila sa uživanjem, jer za Rogaticu nije posto-

²⁶ “A novi muhadžeri su i dalje kuljali dan i noć. Izgledalo je da izviru iz zemlje, sve bješnji. Naročito opaki bili su oni koji su nekim tajnim putevima, noću, stizali od Višegrada i Foče: nikako nisu znali da objasne kako su izbjegli nož i kako su se provlačili – tek; svaka je grupa imala svog vođu i svoje zakone osvete. Išli su pijani, s noževima u rukama, pomamni od sramote što bježe i luđi od mržnje. Čaršijom se, kao vjesnik straha, pronosio šapat da im je mutna i nabujala Drina odnijela žene i djecu, braću i očeve. ‘Drinu’, šaputalo se, ‘nisu ni prešli preko mosta već preko leševa koji su danima zajazili mostove u Višegradu i Foči’. Neki su i sami nosili rane na vratu. Nedovoljno priklani, uspijevali su nekako da se izvuku i previju rane. Oni jedini nisu govorili. Zavijenih grla i umotanih glava, ličili su na Bogu zavjetovane dervişe – masa je, uzvičući molitve, išla za njima kao za onim koji su došli sa drugog svijeta i od drugog zakona.”, Lubarda V., *Gordo posrtanje (I)*, 18.

²⁷ Isto, 20.

jala veća radost od radosti da se vidi neki poniženi i sapeti Vlah.²⁸ (...) Simo je prolazio uspravan i visok, kao da ništa ne čuje i kao da nikog ne vidi, pa im je izgledalo da je veći i snažniji nego što je bio. Lice mu je ostalo smireno, a oči tvrde, bez straha, što ih je posebno opeklo (...)

– Valahi, kandžija mu treba! – vriskali su prigušeno.

– Kolac je za takve, kakva kandžija. Kolac njemu treba.

Neki su ga malo žalili, jer su mu dugo bili prijatelji, ali baš ta njegova mirnoća, to što ih ne moli za milost, kao što je Alah odredio čovjeku, i što im se ne priklanja, kao da je on taj koji stoji i seiri, a njih progone, vezane; i kao da je on taj koji sudi; on beg a oni raja – to ih je naljutilo: stali su da ga psuju i nazivaju sramotnim imenima.

Smajo Muftić, prvi komšija, ne izdrža već iskorači na sred ulice i glasno, da svi čuju, reče.

– A Simo, bješe vlaško! (...)

Čapljičima se učini da je moćniji nego ikad, moćniji nego i na sam badnji dan kad bi iz svojih gospodskih saonica širokim zamasma ruku, milostivo, razbacivao sitniš mahalskoj djeci i tako ponižavao cijelu čaršiju (...)²⁹

Muslimanski kolektivni mentalitet, tj. svoju percepciju tog mentaliteta, koja je bila ideološki uvjetovana te koja je bila i koja će biti na istovjetan način prezentirana i u nekim drugim književnim djelima zaokupljenim kreiranjem i transmitiranjem srpske tradicionalne kulture pamćenja³⁰, Lubarda je potcrtao i

²⁸ Navedena rečenica je u većini reakcija apostrofirana kao vrhunac stigmatizacije rogatičke čaršije i rogatičkih Muslimana.

²⁹ Lubarda V., *Gordo posrtanje (I)*, 21. i 23.

³⁰ Profesor Muhsin Rizvić u svojoj knjizi, između ostalog, skreće pažnju na Andrićeve "turske" priče među kojima se po upečatljivosti književnog prikaza muslimanskih karaktera kao seksualno izopačenih i pervertiranih izdvajaju "Za logorovanja" i "Mustafa Madžar"; Muhsin Rizvić, *Bosanski Muslimani u Andrićevo svijetu*, Ljiljan, Sarajevo, 1995; Glavni lik u priči "Za logorovanja" je vojni imam i islamski učenjak Mula Jusuf koji seksualno zadovoljstvo postiže kroz "puštanje krvi" tj. klanje mladih djevojaka. U pripovijetki "Mustafa Madžar" Andrić piše o junaku Banjalučkog boja (mjestu kulturnog pamćenja Bošnjaka) kojeg progoni savjest zbog seksualnog zlostavljanja i izivljavanja nad četvoricom dječaka sa Krima u kojem je, pored *petmaest Anadolaca*, učestvovao i Madžar prilikom pohoda na Rusiju. Ivo Andrić, *Turske priče*, Laguna, Beograd, 2011. Početkom osamdesetih godina 20. stoljeća bit će publiciran *Nož Vuka Draškovića*. Ova knjiga je redovno u fokusu onih autora koji obrađuju period u kojem se kroz kulturna ostvarenja počinje artikulirati srpska tradicionalna kultura pamćenja i idejni revizionizam u socijalističkoj Jugoslaviji. Zapravo je Lubarda u izvjesnom smislu bio preteča Draškoviću koji se na podjednako ostrašćen i vulgaran način bavio idejnim pitanjem "turske krivice" te poremećenošću i devijantnošću muslimanskog kolektiva. Vuk Drašković, *Nož, Zapis*, Beograd, 1982.

poentirao kroz njihov odnos prema etičkim kategorijama prijateljstva i komšiluka, odnos prema djeci i ženama.

Na kraju prvog dijela Lubardinog odlomka, u kojem su opisani zločini nad Srbima, stoji mali Vojkan, sam autor, i baštini zavjet osvete od oca kojeg odvode. U kasnijim pojašnjenjima Lubarda će tvrditi da je svemu opisanom svjedočio kao jedanaestogodišnji dječak.

U drugom dijelu donesenog odlomka knjige Lubarda je opisao bježanje silovane Nermene i njeno spašavanje od Stojana³¹, jednog od ustanika koji su ušli u Rogaticu. Sam čin silovanja nije bio opisan, a ustanici su bili prikazani kao neizdiferencirana, neimenovana, maglovita masa. Dakle, izostao je prethodno, u slučaju muslimanskih zločina, detaljno i ostrašćeno donesen opis, tako da čitalac nema priliku, kao što je bilo u slučaju opisa Muslimana da izgradi snažan i odbojan emocionalni odnos prema likovima koji su počinili zločin.

Društveno-politički odjeci i rasprave o *Gordom posrtanju*

Rasprava te bosanskohercegovačka društveno-politička osuda koju je dio Lubardina romana izazvao bile su direktne posljedice činjenice da se je spomenuti odlomak svojom koncepcijom i naknadnom interpretacijom autora nametnuo se ne kao književna fikcija već kao vjerodostojna historijska interpretacija stvarnih dešavanja, ličnosti i naposljetku mentaliteta dva nacionalna kolektiva u vrlo konkretnom ambijentu.

U *Oslobođenju* od 06. juna 1969. godine objavljeno je pismo sa stavovima i mišljenjima o Lubardinom djelu, kao i zahtjevima formuliranim na proširenoj sjednici Predsjedništva Opštinske konferencije SSRN u Rogatici 30. maja 1969.³²

Na spomenutoj sjednici i na početku pisma je konstatovano da je Lubarda kada je pisao o ustanicima koji upadaju u Rogaticu mislio na partizanske jedinice koje je, prema tome, prikazao na krajnje uvredljiv način. Docnije, na samom kraju pisma će se ipak još jednom izraziti nedoumica i pitanje zašto je Lubarda bio tako neodređen kada je pisao o ustaničkoj masi i na koga je tačno i konkretno mislio dok ih je opisivao kao “snažne, fizički razvijene, pravu silu”? Za učesnike

³¹ Lubarda će naknadno pojasniti da je ovaj lik imao stvarno utemeljenje u partizanskom komandantu Stojanu Vidriću, koji je, kako sam razumjela, bio u vojsci Slaviše Vajnera Čiče. O tome vidi u: Vojislav Lubarda, *Anatema*, NIRO “Književne novine”, Beograd, 1981.

³² “Neshvatanje ili nesporazum? (Objavljujemo pisma Predsjedništva Opštinske konferencije SSRN u Rogatici i autora romana Vojislava Lubarde)”, *Oslobođenje*, br. 7546, Sarajevo, 6. VI 1969, 8.

sjednice je bilo neprihvatljivo to da je Lubarda izjednačio, kako je navedeno, "grupu ustaških bandita" sa rogatičkom čaršijom "u kojoj je bio znatan broj porodica koje su imale ne samo pošten odnos prema Srbima, nego su i dale dobar broj učesnika NOB-e i bile saradnici i pokretači pokreta".³³

Zaključeno je da je Lubarda zloupotrijebio slobodu književnog stvaralaštva time što je za podlogu svoje priče uzео navodni historijski fakticitet, te da je motiv takvog njegovog "lažnog i neodgovornog prikazivanja" želja za osvetom i potpirivanje šovinizma i nacionalizma. Iako je Lubarda imenom i prezimenom spomenuo u svom odlomku nekoliko muslimanskih likova, najviše reakcija izazvalo je spominjanje porodice Muftić jer, kako se tvrdilo, niko iz porodice tokom Drugog svjetskog rata nije bio kompromitiran. Istaknuto je to da je manjinski dio Rogatičana, koji se jeste kompromitovao kao neprijatelj revolucije, a ne recimo kao saradnik fašizma, što bi bilo logičnije jer je pitanje revolucije na dnevni red došlo tek iza rata, bio kažnjen. Posebno je apostrofirano, kao dokaz učešća Muslimana Rogatice u NOB-u, to da su prva muslimanska četa i bataljon osnovani u selu Šatorovićima, koji pripada rogatičkom kraju, te da je Rogatica dala tri narodna heroja, među kojima je spomenut i Ratko Jovičić, koji će uzeti učešća i u razgovorima o Lubardinu književnu djelu na sastanku Sekcije za pitanja nauke, kulture i umjetnosti RK SSRN BiH. Naposljetku je konstatovano da je Lubarda svoje problematične stavove o dešavanjima u toku Drugog svjetskog rata kroz književnost izrekao i svojim prethodnim romanima – *Ljuljaška* i *Bližnji svoj*.

U pismu su istaknuti zahtjevi da se na broj *Života* u kojemu je objavljen odlomak *Gordog posrtanja* stavi zabrana i da se povuče iz prodaje, da se zabrani dalje publikovanje nastavaka *Gordog posrtanja* u *Životu*, da se uopće zabrani štampanje romana *Gordo posrtanje* te da se autor i redakcija koja je objavila odlomak pozovu na političku i krivičnu odgovornost.

Uz pismo Predsjedništva Opštinske konferencije SSRN Rogatice u istom broju *Oslobođenja* objavljeno je i pismo Vojislava Lubarde koje je obilježeno insistiranjem na istinitosti historijskog prikaza u spornom odlomku romana. Lubarda je naglašavao da je pisao o ličnoj, porodičnoj i ljudskoj tragediji, da je poruka njegove književnosti bila osuda zločina i zločinca te da je "(...) insistirao (...) na uzaludnosti i besmislenosti bratoubilačke mržnje Srba i Muslimana i potencirao misao da se zločin nikada ne isplati". Takav stav prema romanu, prema Lubardi, bi trebali imati svi nezagrizeni i nenahuškani čitaoci. Lubarda je objasnio da je radnja ostatka romana situirana u savremenost te da je u prošlosti tražio "psiholo-

³³ Isto.

loške korijene traume koja razara junake” njegove knjige. Također, objasnio je da je mnogo više pisao o zločinima četnika te je ustvrdio da je hajka na njega pokrenuta u Sarajevu i prenesena u Rogaticu “od strane bliskih rođaka ustaških zlikovaca” koje je, kako je tvrdio, spomenuo pod pravim imenima. Lubarda se, nastojeći pribaviti dokumentarnu istinitost svom književnom narativu, u svom odgovoru u biti neprestano poigravao sa kategorijom objektivnog i subjektivnog. Tako je ustvrdio da je lični doživljaj legitiman i neophodan u literaturi te da je zbog toga legitimno, valjda i istinito, prema njegovom sudu, i njegovo pisanje o ljudima “iz čije sam sredine izrastao i koje poznajem”. Naglasio je to da nije kriv za sliku koju ta sredina ima ili želi imati o sebi, da postojeći zakonski propisi “ne zabranjuju da se zločinci spominju pod pravim imenima” te da se “prošla zvjerstva u međusobnom uništavanju ne smiju zataškavati, ni zaboravljati”. Insistirajući na svojoj ideološkoj pravovjernosti i odanosti revoluciji i njenim principima (i kao autor knjiga *Žive legende* i *Znamenja Sutjeske*) Lubarda je izrazio spremnost da odgovara pred sudom ukoliko se utvrdi da ima klevete u spornom odlomku te spomenuo na stotine svjedoka (“žrtava zločina i oficira JNA”) spremnih da posvjedoče u njegovu korist. Na kraju je zaključio da je čitav slučaj ustvari suđenje literaturi – sudeći po raspravama koje su se o bosanskohercegovačkoj i sarajevskoj kulturnoj sredini vodile još 1965. godine, upravo inicirane Lubardinim pisanjem u *Mladosti* – u jednoj neslobodoumnoj, dogmatskoj, totalitarnoj, “begovsko-ždanovskoj” sredini.³⁴

Par dana kasnije, u *Oslobođenju* je objavljeno mišljenje nekoliko predstavnika Opštinske konferencije SK Rogatice o historijskoj interpretaciji koju je nudilo Lubardino književno djelo. U izjavama je vidljiv pokušaj anuliranja mogućeg učinka koji je proizvela Lubardina interpretacija na oblikovanje viđenja ustanka i muslimanskog kolektiva u rogatičkom kraju. Slobodan Racković, sudionik dešavanja u toku Drugog svjetskog rata u Rogatici, izjavio je da se većina uglednih muslimanskih porodica u Rogatici distancirala od onih Muslimana koji su učestvovali u ustaškim progonima kao dio oružanih struktura te da su isti bili regrutovani “od najgoreg ološa”. Zanimljivo je da je spomenuo kako se porodica Muftić, odnosno nijedan njen član u toku rata nije kompromitovao, te da je ustaničku rulju koju je kao takvu Lubarda opisao predvodio Čiča Romanijski

³⁴ Navedena sintagma je, sudeći po učestalosti njene upotrebe u *Anatemi*, bila omiljena kod Lubarde u opisu i stigmatizaciji bosanskohercegovačke sredine i onih koje je smatrao glavnim akterima njenog društveno-političkog života. Ona zapravo na simptomatičan način sinkretizuje aluzije na nepoželjne relikte osmanske vlasti (muslimanski begovat / Muslimane koji su usprkos svojoj historijskoj krivici zadržali politički utjecaj u bosanskohercegovačkoj socijalističkoj savremenosti) i razdoblja dosljednog slijeđenja Staljinovog državnog i kulturnog modela, koje je nakon rezolucije Informbiroa anatomizirano u javnom diskursu samoupravljačke Jugoslavije.

(Slaviša Vajner Čiča), partizanski heroj. Racković je završio sa konstatacijom da je Lubardin motiv bila osveta i mržnja te da je spomenuto došlo do izražaja i u Lubardinu novinarskom radu, kada je 1959. kao novinar beogradske *Mladosti* napisao mizantropski članak "Rogatica usnuli grad".³⁵

Ipak, mnogo zanimljivija izjava među spomenutim, osuđujućim reakcijama, koja je na iznenađujući način pokušala prikazati kompleksnost stvarnosti naspram oficijelnih i njima suprotstavljenih svedenih, pojednostavljenih crno-bijelih interpretacija, bila je izjava Ibrahima Hodžića "o domaćim četnicima, komšijama" u Osovu kod Šatorovića, koji nisu nikoga ubili, štaviše, skrivali su muslimansku djecu od "četnika sa strane i domaćih opakih". Godine 1942, kako na iznenađujući način formulira Hodžić, muslimanske kuće su bile pune "četničke djece" koju su Muslimani štitili od ustaša. Hodžić je zaključio: "(...) ni taj nesrećni nož, to klanje, nije bilo tako jednostavno: na jednoj strani jedna, na drugoj druga rulja (...) junaci iz romana ne mogu biti tako jednaki, kao vrane, ni događaji tako mutni da ništa ne vidiš (...) Drukčije je to bilo, šarenije, kompleksnije."³⁶

Dakle, kao što se može vidjeti, cijela priča oko književnog odlomka *Gordog posrtanja* je bila bremenita nacional-homogenizatorskim potencijalom, i za bosanskohercegovačke Srbe i za bosanskohercegovačke Muslimane. Prvi korak u tom pravcu je bio Lubardin ostrašćeni opis izivljavanja Muslimana, komšija i prijatelja, nad Srbima za vrijeme Drugog svjetskog rata. Lubardino insistiranje na historijskoj istinitosti književnog prikaza je impliciralo da socijalistička stvarnost koja je inkorporirala nekažnjene zločince i njihove potomke i rođake čak i u strukture vlasti nije bila baš tako idealna i pravedna, posebice prema Srbima, kako se nastojala prikazati. Pa i sama osuda Lubarde u očima običnih Srba – zbog progovora o zločinima koji su izvršeni nad kolektivom od strane Muslimana koji su znatnim dijelom, kako se impliciralo, učestvovali u realizaciji ustaške koncepcije – mogla je proizvesti osjećaj otuđenosti vlasti, kolektivne ugroženosti, neravnopravnosti i frustracije, pa čak i želje za revanšom.

O objavljenom dijelu Lubardina romana, društveno-političkoj odgovornosti književnika i posljedicama koje je prvenstveno u rogatičkoj sredini izazvao objavljeni odlomak raspravljano je na sastanku Sekcije za pitanja kulture, nauke i umjetnosti Republičke konferencije SSRN BiH održanom 13. 06. 1969.³⁷

³⁵ "Rogatičani o 'Gordom posrtanju'", *Oslobođenje*, br. 7548, Sarajevo, 8. VI 1969, 5.

³⁶ Isto.

³⁷ Stenografske bilješke sa sastanka Sekcije za pitanja kulture, nauke i umjetnosti Republičke konferencije SSRN BiH, 13. juni 1969; Zahvaljujem prof. dr. Husniji Kamberoviću koji mi je ustupio ovaj dokument.

Sastankom, koji je okupio različite profile, kako se smatralo, relevantnih učesnika – od prvoboraca, književnika, književnih kritičara i političara³⁸ – predsjedavao je književni kritičar i predsjednik Sekcije Ivan Fogl.

Iako je stav većine učesnika bio da je Lubarda pogriješio kada je upotrebjavao konkretnu faktografiju – pod čim su se podrazumijevala imena ljudi i lokaliteta, a ne opis historijskih dešavanja – u svom književnom narativu, bilo je izvjesnog razmimoilaženja kod učesnika sastanka oko shvatanja odgovornosti koju bi književno djelo trebalo, ili ne, da ima spram stvarnosti, tj. oko koncepcije slobode umjetničkog stvaranja.

Prvo i najzapaženije istupanje, i na sastanku i u kasnijim reakcijama medija, bilo je istupanje Salima Ćerića³⁹, koje je mahom pozitivno ocijenjeno. Ćerić je odlučno stao na stanovište da o zločinima treba pisati: “Jer ljudi su se klali, gadno su se klali prije 28 godina. I, ako mi o tome ćutimo mi prepuštamo interpretaciju tih klanja takvim kanalima: kućnim, porodičnim. A te interpretacije su u najčešće slučajeva šovinističke, nepovjerljive prema drugima.”⁴⁰

Dakle, posredno je potvrdio da – nasuprot oficijelnom stavu koji je nastojao izgraditi stvarnost prema paroli bratstva i jedinstva – postoji stvarnost mentaliteta začahurenih u tradicionalne i konzervativne nacionalne i ideološke predodžbe te u tegobnu i neprevaziđenu prošlost ispunjenu krvoprolićima. Ćerić je indirektno ukazao na grešku vlasti koja nakon Drugog svjetskog rata nije dopustila podizanje memorijala i obilježavanje mjesta stradanja sve tri nacije u strahu od raspirivanja šovinizma – iako je takva želja postojala kod običnog svijeta. Bilo je neophodno, prema njegovom mišljenju, objašnjavati zločin i njegovu historijsku uvjetovanost, unositi multiperspektivnost u ta objašnjavanja po principu *svi su stradavali i bili* žrtve. Na taj način bi se i socijalistička savremenost, prema

³⁸ Na sastanku su riječ uzeli: Salim Ćerić, Ivan Fogl, Nikola Babić, Ratko Jovičić, Desa Koštan, Risto Trifković, Radivoj Papić, Slavko Mićanović, Voja Savić, Sadudin Musabegović, Drago Nogo, Zdravko Ostojić, Husein Tahmišić, Refik Hukić te predsjednik Predsjedništva i Opštinske konferencije SSRN Rogatice čije ime nije navedeno. Bitno je naglasiti to da je diskusiji prisustvovao i Mak Dizdar, ali da se nije javio za riječ iako je posredno, od nekih učesnika diskusije, postavljano pitanje odgovornosti i same redakcije za objavljivanje spornog odlomka.

³⁹ Autor knjige *Muslimani srpskohrvatskog jezika*, Svjetlost, Sarajevo, 1968, koja se pojavila u kontekstu društveno-političkih i intelektualno-teorijskih nastojanja u Bosni i Hercegovini da se naučno podupre političko priznanje muslimanske nacije. Početkom sedamdesetih pledirao je za osnivanje muslimanskih nacionalno-kulturnih institucija. O tome u: Šaćir Filandra, *Bošnjačka politika u XX. stoljeću*, Sejtarija, Sarajevo, 1998, 316-323.

⁴⁰ Stenografske bilješke sa sastanka Sekcije za pitanja kulture, nauke i umjetnosti Republičke konferencije SSRN BiH, 13. juni 1969.

Ćeriću, učvršćivala kao jedini pravi put prevazilaženja krvoprolića i njihovih mogućih recidiva kroz politiku bratstva i jedinstva.

U prepričavanju sadržaja dijela romana i osvrtu na njega, Ćerić je potvrdio da je Lubarda tačno opisao odmazdu muhadžira – sa onih mostova na kojima se prethodno nad muslimanima izvršio zločin – nad srpskim življem kojega u Rogatici, kako je napomenuo, nije bilo mnogo i konstatovao je kako Lubardi može neki srpski čitalac prigovoriti da je suviše blago prikazao masakr nad Srbima. Ćerić je kao pozitivan detalj u Lubardinom književnom prikazu istakao primjer muslimana koji upozorava sunarodnjake zbog "divljanja" nad Srbima, ali i zaključio da to ne predstavlja mnogo pozitivnog: "Ja moram da objasnim da jedna takva jednodušnost od strane muslimana da se Srbi kolju nije postojala, kao što nije postojala jednodušnost kod dahija u 1804. godini da se ne kolju Srbi, jer je možda bio samo jedan čovjek."⁴¹

Ćerić je konstatovao da je Lubarda – osvetničke akcije Muslimana – obrazložio vrlo pragmatičnim motivima, zemljom koja je oteta, od strane Sime Lubarde, "kada je došlo njegovo vrijeme". Zapravo je mislio na period Kraljevine Jugoslavije u kojem su Srbi u Bosni i Hercegovini bili politički dominantni i u kojem je bosanskim muslimanima oduziman zemljišni posjed, te implicirao da su se povijesni revanšizmi, u modernoj povijesti, ciklično nadovezivali jedan na drugog.⁴²

Dakle, uz "korektno" priznanje "turske krivice" Ćerić je poentirao u svom osvrtu da nisu samo Srbi bili žrtve u bosanskohercegovačkoj povijesti. On je također zamjerio Lubardi što je vlastitog oca prikazao na epsko-mitološki način – "kao Kraljevića Marka", te činjenicu da je koristio stvarna imena rogatičkih mještana, što je, prema Ćerićevu mišljenju, bilo neodgovorno prema onima koji su bili nedužni. Naglasio je da prošlost ne treba mitologizirati – da treba reći da je u Sarajevu svaki okupator dočekan kao oslobodilac, da je bilo "400 do 500 godina klanja i mržnje. To vrijeme još nije zaboravljeno, to je vrijeme pokazalo svoje recidive, nadam se posljednji put u istoriji, 1941–1945. godine".⁴³

Ćerić je bio mišljenja da je Lubarda, opisujući ustanike, mislio na četnike, te je konstatovao, nasuprot reakcijama izazvanim "nedoličnim" prikazom "slavne Čičine vojske", da je 80% Čičine vojske otišlo u četnike i da su i Čiči spremali ubistvo. Početkom 1942, napominjao je Ćerić, kada su se izdiferencirali ustanici, ostalo je oko 1.200 partizana i 15.000 četnika iz Čičinog Romanijskog odreda.

⁴¹ Isto.

⁴² Isto.

⁴³ Isto.

Smatram da je svjesna ironija bila sadržana u konstataciji Ćerića da slika Muslimana u Lubardinom narativu predstavlja napredak u odnosu na literaturu koja je nastajala za vrijeme NOB-a, ali i nakon rata: “Drugovi moji, u eri NOB Srba, Hrvata i Crnogoraca, specijalno Srba i Crnogoraca, Turaka vi ste imali čitavu jednu deceniju, čitavu jednu literaturu koja je te događaje prikazivala tako da je svaki Turčin i musliman u tim događajima bio prikazivan kao crni đavo. Da je svaki Srbin i Crnogorac u tim događajima bio – anđeo (...) Niko se neće naći ljut što se i o muslimanima piše u tim romanima. Tim prije što se piše pod firmom Turčin. A mi znamo da su ti muslimani bili pod Turcima, i, da danas mnogi Srbi i Hrvati tog vremena njih ne zovu muslimanima nego Turcima.”⁴⁴

Na kraju svog izlaganja Ćerić je potertao traumu koju je Lubarda doživio kao ključnu, opterećavajuću, kao smetnju objektivnosti. Napomenuo je to da se u dotadašnjem vremenu Lubarda pozitivno legitimisao, pogotovo knjigom *Znamenje Sutjeske*, te iznio pretpostavku da je sam Lubarda možda htio medijskog publiciteta za knjigu pa ju je napisao na način da izazove polemiku. Za njega je bio neprihvatljiv odnos zavađenosti Lubarde i mjesnog komiteta od 1959, pogotovo što je Lubarda nastavljao da u tom kraju nalazi inspiracije za svoje književne teme. Također je prigovorio i Rogatici na previše žuči, istakao da je dobro da nisu samo Muslimani reagovali i naposljetku zauzeo stav da knjiga treba da se objavi i da pisac treba da uzme u obzir stvari koje su mu prigovorene, te da popravi šta može i da ode u Rogaticu da se objasni sa narodom.

Historičar Nikola Babić je svojim stavovima na sastanku podržao Ćerićevo mišljenje i dodatno apostrofirao Lubardinu tendenciju ka epiziranju i mitologiziranju opisanih dešavanja i ličnosti, kao i potrebu jasnijeg i diferenciranog pristupa “ustaničkim masama” – potrebu eksplicitnijeg pojašnjavanja.

Najoštrij pristup Lubardinoj književnosti izrazio je prvoborac Rogatice Ratko Jovičić, koji je sporni odlomak Lubardina romana, posebice stigmatizaciju ustanika kao smrdljive rulje, nazvao diverzijom, “razarajućim materijalom koji ne treba ugledati svjetlo dana”. Naglasio je da je neprihvatljiva stigmatizacija jedne čaršije na način da joj se pripisuje da je uživala gledati “sapetog Vlaha”. Jovičić je smatrao da je Lubarda bio dužan otići u Rogaticu, “među ljude”, pročitati im napisano i zajedno sa njima donijeti sud o tome – “provjeriti književnost kod masa”. Jovičić je smatrao neprihvatljivom i Lubardinu izjavu u pismu koje je objavljeno u *Oslobođenju* da za njim halaču rođaci ustaša koljača – jer, kako je naglasio Jovičić, postoje samo rođaci po djelu, ne po krvi, u slučaju zločina. Jovičić je rekao i to da je bio spreman razgovarati sa Lubardom, ali

⁴⁴ Isto.

da ovaj nije pokazao dobru volju, te da smatra da je roman bio dijelom osveta Rogatici sa kojom je zavađen, a dijelom spomenik ocu koji je odveden. Prema mišljenju Jovičića, u Lubardinu romanu nije opisan ni ustanak ni ustanici, "ništa svijetlo ni organizovano" (kako se prezentiralo u oficijelnim interpretacijama), već "mali komad mračnog". Na kraju svog istupa spomenuo je anonimna pisma koja su stizala kao posljedica Lubardina pisanja i u kojima se, između ostalog, potenciralo pravo Srba na osvetu na čelu sa Lubardom. Izdvojila bih tri istupa – Dese Koštan, Slavka Mićanovića i Drage Noge – koja su iskazanim stavom prema Lubardinu književnom odlomku u određenoj mjeri odstupala od kritičkih istupa ostalih učesnika diskusije.

Desa Koštan, učesnica NOB-a, član CK SK BiH i Glavnog odbora SSRN BiH, je izrazila sumnju u tvrdnju da su političke i društvene implikacije koje je proizvelo Lubardino djelo bile baš takve kakvim su opisane, te sumnju u to da je sporni odlomak pročitao veliki krug ljudi s obzirom da se u Rogaticu distribuira tek jedan broj Života. Koštan je stala u odbranu slobode umjetničkog doživljaja i napomenula da su i druga velika književna djela (Andrićeva, Lalićeva, Čopićeva) dobijala slične reakcije. Naposljetku je natuknula mogućnost da je reakcija na Lubardinu knjigu bila odrazom građanskih shvatanja koja su se infiltrirala u redove komunista. U Lubardinoj književnoj naraciji Koštan očigledno nije prepoznala srpsku nacionalnu, ideološku, tradicionalnu i građansku sliku Muslimana.

Slavko Mićanović, književnik, autor memoarskog djela o Drugom svjetskom ratu na prostoru Majevice i Semberije, Lubardinu književnost je percipirao kao umjetnički doživljaj užasa koji je predstavljala 1941. godina. Pledirao je za slobodu umjetničkog stvaranja, za to da se pusti da se roman objavi pa da kritika o njemu kaže svoje. Prema njegovom mišljenju, bespotrebni medijski senzacionalizam "slučaju" je dat objavljivanjem pisma Predsjedništva Opštinske konferencije SSRN Rogatice. Mićanović je naglasio da čitanjem Lubardina odlomka "ništa u svojim prethodnim predstavama o Rogatici" nije izgubio: "A taj užas su ljudi doživljavali. Ja čaršiju mrzim kao takvu, jer je to jedan užas."⁴⁵

Drago Nogo je iznio stav da je osporavanje autoru književnog djela prava na isključivost i subjektivni doživljaj zapravo osporavanje umjetnosti, te da je suviše razgovarati o motivima autora jer je legitimno da oni budu i "monstruozni, konzervativni, mrzilački, sadistički", sve dok je djelo veliko: "Ako se jedno djelo ostvaruje kao umjetnina, ako ono jeste umjetnost, sve druge implikacije mogu da postoje (...) ali mislim da se na njih ne treba da obaziremo."⁴⁶

⁴⁵ Isto.

⁴⁶ Isto.

Nogo je smatrao da roman treba objaviti, i ironično, da treba vjerovati valorizaciji koju su izvršili Mak Dizdar i Risto Trifković kao urednici časopisa prije nego su objavili dio Lubardina romana – na kraju izlaganja je konstatovao da dio odgovornosti leži i na njima jer su mogli pretpostaviti kakve će reakcije biti.⁴⁷ Nogo je naglasio da pisac ima pravo da piše – ne onako kako je bilo – “nego i kako je moglo biti po zakonima istinitosti, vjerovatnosti i nužnosti”!? Smatrao je legitimnim pluralitet recepcija jednog umjetničkog djela, te da nema nekog skrivenog motiva iza Lubardina pisanja.

Predsjednik Predsjedništva i Opštinske konferencije SSRN Rogatice, koji je tek pred kraj diskusije uzeo riječ, osvrnuo se na istup Dese Koštan i izjavio da je SUP utvrdio da je Rogaticom kružilo “desetak” brojeva *Života* koji su se “od ruke do ruke” prenosili i čitali te kako su svi društveno-politički forumi Rogatice bili upoznati sa sadržajem objavljenog odlomka jer je na zajedničkom sastanku Opštinskog komiteta, Opštinskog odbora Saveza boraca, Komiteta Saveza omladine, Opštinskog sindikalnog vijeća i članova Predsjedništva javno pročitan. Naglasio je: “Za nas je sreća, prema našim dosadašnjim izvještajima, što taj časopis do sada nije otišao na selo” – jer selo, kako je napomenuo, to neće moći multiperspektivno sagledati, nego će to gledati sa “ličnih zaostalih pozicija”. Izrazio je bojazan zbog anonimnih pisama – “velikosrpskih” – strah da će sve završiti u šovinističkim ispadima: “Pisma koja kažu da u Predsjedništvu sjede ljudi koji se kriju iza parola bratstva i jedinstva, da je 90% muslimana bilo u ustašama, da se jedino po koji pojedinac slučajno iz tih krajeva našao u partizanima, da Srbi nikada ne mogu zaboraviti 1941. g. da će oni nastojati da se osvete itd.”⁴⁸

Predsjednik Predsjedništva SSRN Rogatice je nakon što je iznio navedene uznemirujuće podatke još jednom ponovio molbe i zahtjeve da se prekine daljnje objavljivanje Lubardina romana u *Životu* te da o romanu još jednom u tom časopisu nešto napiše Lubarda, ali ne na način na koji je to učinio u *Oslobođenju*. Napomenuo je to i da ne bi bilo pametno realizovati Lubardin posjet Rogatici u tako napetoj situaciji jer mu ne bi mogli garantovati sigurnost, te ako se roman već mora objaviti, da se naprave izvjesne korekcije. Priznao je da su zaključci Opštinske konferencije možda bili pre nagljeni, ali su također bili i odraz raspoloženja koje je kreirano objavljivanjem spornog odlomka.

⁴⁷ Lubarda je u *Anatemi* tvrdio da je Risto Trifković Dizdaru nahvalio sporni književni odlomak koji ovaj nije ni čitao, ali je, prema Lubardi, insistirao na sklapanju ugovora kojim bi *Život* otkupio pravo na objavljivanje *Gordog posrtanja*; Lubarda V., *Anatema*, 16.

⁴⁸ Stenografske bilješke sa sastanka Sekcije za pitanja kulture, nauke i umjetnosti Republičke konferencije SSRN BiH, 13. juni 1969.

Čini se da su nakon njegovog izlaganja učesnici diskusije postali svjesniji ozbiljnosti situacije koju je izazvalo objavljivanje dijela romana jer je Salim Ćerić predložio da se sa sastanka Sekcije i od strane učesnika diskusije u medijima zauzme jedan opći politički stav o cijelom slučaju ne bi li se “ušutkali šovinisti”.

Ivan Fogl je diskusiju zaključio konstatacijom da “problematične” dimenzije djela zrcale u pitanjima – *da li jedno umjetničko djelo može da bude lišeno ideologije, da li jedno umjetničko djelo može da postoji samo po sebi bez svih društvenih, ideoloških itd. implikacija?* Naglasio je da, s obzirom na to da je nacionalno pitanje najosjetljivije društveno i političko pitanje, u književnom tretiranju tema osjetljivih sa aspekta međunacionalnih odnosa treba pokazati osjetljivost, odgovornost i njegovati istinu da bi se očuvalo postignuto bratstvo i jedinstvo, koje postoji sa recidivima i traumama. Fogl je dva puta tokom diskusije naglasio da “neutralizam” koji je zauzela redakcija Života u naknadnim reakcijama nije bio korektan ni prema autoru a ni s obzirom na ulogu kakvu redakcija časopisa ima, te iznio stav da je sličan razgovor trebao biti obavljen unutar redakcije i prije objavljivanja odlomka. Što se tiče osvrta na Lubardino djelo, Fogl je ustvrdio da ogromnu osjetljivost i pažnju koje su potrebne u tretiranju takvih tema Lubarda nije pokazao te da je njegova rečenica o Rogatici koja je uživala gledati “sapetog Vlaha” roman za sebe: “Da sam ja to pisao, kada je riječ o ovom napadu na Rogaticu, zaista bih nastojao da tu faktografiju učinim istorijski činjeničnom, istinitom i prema tome vjerodostojnom.”⁴⁹

Na sastanku Sekcije su bili prisutni i predstavnici medija za koje se tvrdilo da su nepotrebno i dodatno dramatizovali cijeli slučaj, koji su, posebno mediji izvan Bosne i Hercegovine, koristili da bi stigmatizirali bosanskohercegovačko rukovodstvo i bosanskohercegovačku i sarajevsku sredinu kao nedemokratsku i totalitarnu. U to ime neprestano je od učesnika, tačnije Ivana Fogla i Refika Hukića, predsjednika Komisije za kulturu i umjetnost CK SK BiH, potenciran miran, tolerantan, dobronamjerman i demokratski ton kojim se, nasuprot stvaranim predodžbama, rasprava na Sekciji vodila. Dakle, sukladno ovom principu ili pragmatičnom interesu oficijelnih struktura, koje su nastojale opovrgnuti stvaranu predodžbu i izbjeći daljnje produbljivanje slučaja i društvenih implikacija, u zaključnom dijelu sastanka je izostala društveno-politička osuda Lubarde, a konkretne odluke o daljem objavljivanju odlomaka Lubardina romana u Životu te njegovom radnom statusu i pozivanju na odgovornost na RTSA su barem prividno prepuštene spomenutoj redakciji i medijskoj instituciji.

⁴⁹ Isto.

Urednik Života Mak Dizdar oglasio se u *Oslobođenju* 19. juna 1969. stavom da je redakcija časopisa odlučila da obustavi daljnje objavljivanje Lubardina romana.⁵⁰ Dizdar je napomenuo da savremenost nameće imperativ literarne kreacije, tj. pisanja “o moralnim kataklizmama i pošastima ma kakve i koliko mračne i duboke bile one”, dakle, ne bježi se od suočavanja sa tim temama, i u tom smislu je kao dobar primjer apostrofirao roman Neđe Parežanina *Žeđ*, koji se, kako je objasnio, bavio apokaliptičnom slikom četničkog divljanja u nekom hercegovačkom mjestu ali na način da književni prikaz “ne otvara mogućnost tretiranja nacionalističke politike kao ideologije od bilo kakve vrijednosti”. Književnost je, po tumačenju Dizdara, trebala biti instrument najnaprednijih snaga društva. Lubarda je, prema shvatanju uredniku Života, pogriješio jer je upotrijebio autentičnu faktografiju. Dizdar je obrazložio da je *Život* objavio Lubardin odlomak jer je imao književnu vrijednost te da je zbog potrebe da se ispita autentičnost historijskih činjenica u spornom književnom odlomku, na kojima je Lubarda insistirao kao takvim, redakcija časopisa tekst romana povjerila jednom od *eminentnih historičara*.⁵¹

Saradnik Instituta za istoriju radničkog pokreta u Sarajevu Rasim Hurem je u julu 1969. godine dao objaviti u *Oslobođenju* kratki historijski osvrt u dva nastavka kojim je, kako je napominjao, nastojao odgovoriti na interesovanje javnosti koja je željela znati da li Lubardina umjetnička interpretacija historijskih dešavanja u Rogatici u toku Drugog svjetskog rata odgovara povijesnoj istini. Ključne informacije i konstatacije koje je Hurem iznio bile su da su Muslimani kao dominantni demografski i privredni faktor u Rogatici pružali otpor ustaškoj vlasti čiji je idejni nosilac i tvorac u gradu bio dr. Josip Stipančić, advokat. Oni su zbog negodovanja koje su izražavali spram terora koji je nad Srbima u Rogatici u septembru i oktobru 1941. godine sprovodio domobranski natporučnik Marko Vrkljan sa Zulfom Dumanjićem i njegovom ustaškom milicijom stavljeni u kućni pritvor. Rekao je i da su Muslimani – članovi Opštinskog vijeća u Rogatici – spriječili Vrkljana da 140 talaca Srba iskoristi kao živi štit za proboj obruča oko Rogatice. Hurem je podatkom da je u oktobru 1941. godine osnovana Muslimanska partizanska četa Šatorovića, Okruglog i Osova, koja se u jesen 1941. pridružila romanijskom NOP-u, a s vremenom prerasla u Muslimanski partizanski bataljon – nastojao dokazati učešće Muslimana Rogatice u narodnooslobodilačkoj borbi. Također je naveo podatak da su u jesen i zimu 1941. u Rogaticu, skupa sa partizanima, upali i četnici na čelu sa Aćimom Babićem i Radivojem Kosorićem i da su tom prilikom ubijali Muslimane, pljačkali i palili njihova materijalna dobra.

⁵⁰ Mak Dizdar, “Lament nad Gordim posrtanjem”, *Oslobođenje*, br. 7559, Sarajevo, 19. VI 1969, 8.

⁵¹ Isto.

U oktobru 1943, kako napominje Hurem, Rogaticu je zapalila Azbukovačka četnička brigada Dragoslava Račića uz asistenciju domaćih četnika. Hurem je zaključio da su u Rogatici u toku Drugog svjetskog rata žrtve bili i Srbi i Muslimani te da o iznimno teškim ratnim okolnostima koji su zadesili gradić svjedoči i njegovih 12.000 izbjeglih stanovnika.⁵²

Potkraj 1970. u beogradskom *Ninu* objavljen je članak povodom publiciranja *Gordog posrtanja*, knjige koja je naposljetku, kako se činilo, raspravama koje je izazvala dobila uvijek poželjnu promociju.⁵³ Autor članka je tom prilikom ponudio indikativnu rekapitulaciju dešavanja iniciranih objavljivanjem odlomka romana u *Životu*. Znakovit je i način na koji je prepričao sadržaj spornog odlomka koji je, kako je navedeno, izazvao žestoko nezadovoljstvo sarajevske, kako je Lubarda tvrdio, a ne rogatičke, kako se stiče dojam iz reakcija, “književne i neknjiževne čaršije”. Tako je autor članka napomenuo da Lubarda “kroz nemo pripovedanje muslimanske lepotice Nermane, junakinje svog romana, opisuje pokolj koji su obezglavljeni muslimanski muhađeri, ustaše i domobrani ‘pijani, s nožem u rukama, pomamni od sramote što beže i ludi od mržnje’, izvršili nad srpskim življem u Rogatici, na početku ustanka, u jesen 1941. godine (...) Dok Simu sprovode vojnici, sa brda se razležu glasovi koji objavljuju dolazak Srba, ustanika, među kojima je bilo i četnika i partizana. Muslimani su u panici, ne znaju kuda da pobegnu pred navalom ‘nevernika’ koji će sigurno, nastaviti ono što su ‘verni’ počeli.”⁵⁴

Dakle, *Nin* je, koliko se može razaznati iz prezentiranog, Lubardin narativ predstavio javnom mnijenju kao historijski vjerodostojan, činjenično i interpretacijski ga nadogrudio na fonu ideološkog diskursa koji je Lubarda artikulirao. Autor članka je naglasio da sporni odlomak nije toliko zanimljiv zbog “uverljivosti sa kojom je opisan trenutak provale iskonske ljudske mržnje koja ove gorštake pretvara u zveri” već zbog činjenice da opisani likovi nisu izmišljeni i da nose stvarna imena. U rekapitulaciji dešavanja koja su uslijedila nakon objavljivanja spornog odlomka autor članka je naveo da su dvojica penzionisanih oficira iz Rogatice – Huso Marić i Alija Hrapović – podnijeli zahtjev Javnom tužilaštvu u Sarajevu za pokretanje krivičnog postupka protiv Lubarde, ali da tužilaštvo nije

⁵² Hurem je u svom članku poimence naveo muslimanske srednjoškolce i studente iz muslimanskih gradskih porodica koji su se pridružili partizanskoj borbi. Rasim Hurem, “Otpor domobranskom natporučniku”, *Oslobođenje*, br. 7600, Sarajevo, 30. VII 1969, 5; Rasim Hurem, “Muslimanska partizanska četa”, *Oslobođenje*, br. 7601, Sarajevo, 31. VII 1969, 8.

⁵³ Branislav Milošević, “Sudbine ljudi, sudbina knjige”, *Nin*, br. 1035, Beograd, 8. IX 1970, 13–14; Knjigu je publikovala izdavačka kuća “Otokar Keršovani” iz Rijeke.

⁵⁴ Isto.

pronašlo opravdanog razloga za to.⁵⁵ U osvrtu na diskusiju koja se vodila na Sekciji za pitanja kulture, nauke i umjetnosti Republičke konferencije SSRN BiH autor članka je izrazio pozitivan stav prema iskazanom mišljenju *starog komunista* Salima Ćerića koji je, kako se navodi, “zamerio Lubardi što je spominjao imena, jer to može da uvredi nedužne potomke nekadašnjih koljača”. Iz naprijed donesene analize spomenute sjednice vidi se da Ćerić nije tim riječima iskazao svoj stav. Konstatovao je i to da na spomenutom sastanku nije bilo društvene ili političke osude Lubarde. Na sastanku Osnovne organizacije SK *Svjetlosti*, izdavačke kuće koja je publikovala *Život*, upućen je, kako navodi autor članka u *Ninu*, prijedlog Radničkom savjetu da se Lubardi onemogućí objavljivanje romana u toj izdavačkoj kući, zbog čega je Risto Trifković, jedan od urednika *Života*, dao ostavku.⁵⁶ Također je, navodno, na konferenciji SK Radio i Televizije Sarajevo u julu 1970. utvrđeno da nema šovinizma u Lubardinu tekstu. Znakovito je i *Ninovo* predstavljanje “jakog rogatičkog lobija u *Svjetlosti*”, zbog čega je Lubardin roman, koji se nakratko našao u izlozima knjižara ove izdavačke kuće, na inicijativu Rogatičanina Mehmeda Sokolovića, sekretara partijske organizacije *Svjetlosti* i šefa propagande, promptno povučen.

Autor članka je tekst zaključio Andrićevim riječima u kojima se zrcalila ideja Bosne obilježene vjekovnom međusobnom mržnjom kolektiva koji je nastanjuju:

“I svoju rođenu zemlju vi volite, žarko volite, ali na tri-četiri protivrečna načina koji se među sobom isključuju, smrtno mrze i često sudaraju.”

Vojislav Lubarda će se u aprilu 1971. ponovno javno oglasiti svojom *Poslanicom* Maku Dizdaru i *Životu*. Spomenuti napis će se pojaviti u beogradskom *Studentu* i kontekstu dobro zahuktalih idejnih rasprava o jeziku kao dijelu nacionalno-kulturnog odnosno društvenog identiteta. Počevši od 1965. i V Kongresa slavista koji je održan u Sarajevu, u Bosni i Hercegovini na snazi je bio trend “razotkrivanja” srpske nacionalno-kulturne tj. idejne i kadrovske dominacije, čija je direktna posljedica, kako se interpretiralo, bilo udaljavanje Bosne i Hercegovine i njenog stanovništva od prvobitnog i “autohtonog”, prvenstveno jezičkog identiteta, te nacionalno-kulturna preobrazba koja je od BiH pravila kulturnu i lingvističku koloniju bez vlastitog kulturnog lika. Navedeni stav, koji su u spornom broju *Života* koji je publiciran potkraj 1971. izrekli u svojim člancima na manje ili više

⁵⁵ Isto će Lubarda spominjati u *Anatemi* i tvrditi da dvojica navedenih penzionisanih oficira nisu imali veze sa Rogaticom budući da je jedan bio iz Mostara, a drugi iz Tuzle.

⁵⁶ Risto Trifković, “Iz čitaočevog dnevnika (II)”, *Život*, br. 8 Sarajevo, august 1969, 89–90.

posredan način Mak Dizdar, Veselko Koroman i Nikola Martić, na izvjestan je način delegitimizirao Srbe u Bosni i Hercegovini kao strance i kulturno nepripadajuće nečemu što je zamišljano kao autentični bosanski identitet. Da stvar bude ozbiljnija, smatralo se štaviše da Srbi svojim nacionalno-kulturnim utjecajem importiranim izvana kvare taj autohtoni bosanski identitet.⁵⁷

Lubarda je u *Poslanici* konstatovao da su spomenutim člancima u *Životu* odzvanjala mukla hrvatsko-muslimanska-antisrpska sazvučja, aludirajući na ista iz Drugog svjetskog rata, da je imidž Srba koji se u njima kreirao bio izrazito negativan te je ostatak svog članka, koji je izašao u tri nastavka, posvetio viktimizaciji svoje ličnosti i viktimizaciji Srba kao nacionalnog kolektiva. U Lubardinu napadu na Dizdara do izražaja je dolazila frustracija koju je književnik očito sa sobom nosio još od vremena rasprave i slučaja koji je izbio oko *Gordog posrtanja*, a tokom kojeg, kako je Lubarda vjerovao, Mak nije stao u njegovu odbranu. Zapravo, frustracija zbog rasprava i osuda koje su pratile slučaj *Gordog posrtanja* je, čini se, bila neuralgična tačka oko koje je književnik gradio svoje optužbe i naraciju. Ponavljao je da su Srbi u nacionalno neravnopravnom položaju u BiH bez obzira na to što čine demografsku većinu, pa samim tim polažu i pravo na jezičko-kulturnu supremaciju.⁵⁸

Lubarda će Sarajevo napustiti 1975. i otići za Beograd.⁵⁹ Tamo će 1981. dati publicirati svoju ispovijest koja je i zvanično od njega načinila još jedan bosanskohercegovački slučaj. U *Anatemi* Lubarda je nastavio razrađivati nacionalistički ideološki diskurs – razračunavati se sa onima za koje je vjerovao da su učestvovali u kreiranju njegova slučaja, koji je ipak, čini se, najvećim dijelom svjesno kreirao sam, viktimizirati sebe i nacionalni kolektiv kojemu je pripadao, dovoditi u sumnju ideološku pravovjernost i antifašizam glavnih društveno-političkih aktera postratnog bosanskohercegovačkog društva te stigmatizirati to društvo kao totalitarističku i tamnovilajetsku sredinu. Za Rogaticu će Lubarda u

⁵⁷ Mak Dizdar, "Marginalije o jeziku i oko njega", *Život*, br. 11–12, Sarajevo, novembar-decembar, 1970, 109–120; Nikola Martić, "Graditi ili razgrađivati", *Život*, br. 11–12, Sarajevo, novembar-decembar, 1970, 95–98; Veselko Koroman, "Uvlake gredu – a postole stoje", *Život*, br. 11–12, Sarajevo, novembar-decembar, 1970, 18–46.

⁵⁸ Vojislav Lubarda, "O 'kastraciji' jezika i nacionalnim proporcijama (Poslanica Maku Dizdaru i 'Životu')", *Student*, br. 10, Beograd, 6. IV 1971, 10; Vojislav Lubarda, "O 'kastraciji' jezika i nacionalnim proporcijama (Poslanica Maku Dizdaru i 'Životu')", *Student*, br. 11, Beograd, 13. IV 1971, 6–7; Vojislav Lubarda, "O 'kastraciji' jezika i nacionalnim proporcijama (Poslanica Maku Dizdaru i 'Životu')", *Student*, br. 12, Beograd, 20. IV 1971, 7.

⁵⁹ Zvaničnim Rješenjem TV Sarajevo od 4. 3. 1974. godine Lubarda je proglašen za čovjeka koji se svojim radom i pisanjem "ogriješio o osnovne tekovine naše revolucije, o trenutne i trajne interese naroda i narodnosti Jugoslavije"; Lubarda V., *Anatema*, 170.

svojoj knjizi ustvrditi da nikada nije bila ustanički kraj te da su najsvirepije ustaše i četnici dolazili iz tog istočnobosanskog gradića, zaključujući:

U našem kraju se i pjesma pretvara u urlik, u neko bijesno, kurjačko zavijanje. Nisam dokućio da li to dolazi zbog mračnih šuma, magle i mećave, ili zato što se stotinama godina živjelo s nožem i od noža, krv prosipala (njome se i hranilo i branilo), pa se šikljanje tuđe krvi, vremenom, sleglo u damare, ušlo u oči i način mišljenja, šiknulo čak i u pjesmu? Pjesmu koja je sve drugo, ali ne i radost, ne i opuštanje, kao u drugim krajevima i među srećnijim ljudima.⁶⁰

Zaključak

Godine 1974. u *Izrazu*, časopisu za književnu i umjetničku kritiku, donesen je sveobuhvatan pregled, u to vrijeme savremenog književnog stvaranja u Bosni i Hercegovini. Spomenuta panorama je predstavljala dio procesa etabliranja i zao-kruživanja književnosti (proze i poezije) koja se u Bosni i Hercegovini stvarala i koja joj je, kako se htjelo naglasiti, pripadala, jer ju je Bosna i Hercegovina kao zasebna društvena i kulturna cjelina u savremenoj socijalističkoj modernosti i emanirala kao cjelinu.⁶¹ Vojislav Lubarda nije spomenut unutar Savremene književnosti u Bosni i Hercegovini.⁶² Na taj način se možda posredno sugeriralo da dio bosanskog kolektivnog identiteta na planu književnosti ne može biti književno djelo koje svojom idejnošću razara i onemogućuje taj “zamišljeni” identitet.

Bosnu kao tamni vilajet, karakazan duboke, vječite i nepremostive mržnje, i bosanskohercegovačko komunističko vođstvo kao birokratsko i neostaljinističko Lubarda će sa jednakom ostrašćenošću prikazivati u djelima koja su uslijedila.⁶³ Zahvaljujući djelovanju beogradske kulturne inteligencije,⁶⁴ u potpuno preobra-

⁶⁰ Lubarda V., *Anatema*, 100.

⁶¹ U tom smislu sve kolektivne, nacionalne književnosti, zapravo figuriraju kao konstruisane “cjeline” i uopće sastavni i neophodni dijelovi kulturnog i političkog identiteta.

⁶² Savremena književnost u Bosni i Hercegovini, *Izraz*, br. 11–12, Sarajevo, novembar-decembar 1974, 561–869; Glavni urednici *Panorame* bili su Kasim Prohić (za dio o poeziji), Radovan Vučković (za dio o prozi).

⁶³ Nakon *Gordog posrtanja* uslijedit će pored *Anateme*, *Preobraženje* (1979), *Pokajanje* (1987), pa *Vaznesenje* (1989) itd.

⁶⁴ O beogradskoj kritičkoj kulturnoj inteligenciji odnosno o književnicima iz Simine 9a, tj. o dominantnoj eliti ili “tradicionalnoj” nacionalnoj inteligenciji na čelu sa Dobricom Ćosićem i idejnosti koju su zagovarali pogledati: Dragović J., *Spasioci nacije*; Latinka Perović, *Dominantna i neželjena elita, Beleške o intelektualnoj i političkoj eliti u Srbiji (XX–XXI vek)*, Dan Graf, Javna medijska ustanova “Radio-televizija Vojvodine”, Beograd, Novi Sad, 2016.

ženom srbijanskom društveno-političkom kontekstu krajem osamdesetih godina 20. stoljeća, u kojemu se kao paradigma nametala idejnost kojoj je Lubarda književno služio, književnik će dobiti i *Ninovu* nagradu za književnost.⁶⁵ Bilo je to i formalno priznanje Lubardinu stvaralačkom pregalaštvu stavljenom u službu srpske "tradicionalne" nacionalne ideologije. Svojim djelom ovaj književnik je već šezdesetih godina 20. stoljeća izražavao idejni revizionizam i relativizirao historijske podjele te idejne i etičke razdaljine i diobe između srpske ljevice i desnice, posredno zagovarajući nužnost nacionalnog jedinstva. Time je zapravo postao svojevrsnom i ne jedinom pretečom onih trendova koji će u nacionalno-kulturnom diskursu Srbije, ali i Jugoslavije, snažnije zaživjeti tek početkom osamdesetih godina 20. stoljeća.⁶⁶

⁶⁵ *Nin*-ova nagrada kritike za najbolji roman 1989. godine pripala je Lubardi za roman *Vaznesenje*. O dodjeli nagrade je odlučivao žiri u čijem sastavu su se, između ostalih, našli: Novak Kilibarda, Svetozar Koljević, Borislav Mihajlović Mihiz – koji se o knjizi izjasnio na idući način: "Vojislav Lubarda nastavlja da istražuje ljudske, nacionalne i verske strasti i nasilja 'u mračnom bosanskom karakazanu' u 'gorovitoj i vučarnoj zemlji Bosni (...)'." Lubarda je o svom djelu početkom 1990. govorio na idući način: "(...) jesam pisao o bratskom raskolu i vjerskoj mržnji, o masovnom genocidu nad srpskim narodom u BiH i međusobnom zatiranju, ali nikada ni u jednom pasusu nisam propovijedao mržnju prema Muslimanima i Hrvatima." J. K., "Nisam propovijedao mržnju", *Oslobođenje*, Sarajevo, 13. 1. 1990, 10; Početkom 1989. na tribini Udruženja književnika Srbije sa još nekim pripadnicima beogradske kulturne inteligencije Lubarda je zaključivao da objektivna inferiornost drugih jugoslovenskih naroda spram srpskog zapravo stvara u njima frustraciju koja se pretvara u mržnju tj. srbofobiju, smatrajući: "Da svi gresi oko stvaranja i širenja srbofobije ipak ne mogu biti pripisani samo Srbima, pa ma kako oni bili samokritički raspoloženi i spremni da se ovako kritički uhvate u koštac sa nacionalnim avetima (...)", Ljiljana Bogdanović, "O ratničkom narodu koji ubija sebe", *Nin*, Beograd, 15. I 1989, 34–36; O navedenom opširnije vidjeti u: Sabina Veladžić, *Bošnjaci u Bosni i Hercegovini od 1990. do 1992. godine: Uzroci i sredstva nacionalne homogenizacije*; rukopis magistarskog rada odbranjenog na Filozofskom fakultetu u Sarajevu 7. septembra 2011.

⁶⁶ O kulturnim ostvarenjima u kojima se početkom osamdesetih godina 20. stoljeća sustavno artikulira ideološki revizionizam i kritika komunističke vlasti u Jugoslaviji vidi: *Bijela knjiga*, Centar CK SKH za informiranje i propagandu, Zagreb, 21. III 1984; Zahvaljujem se prof. dr. Husniji Kamberoviću koji mi je ustupio spomenuti rukopis.

The Case of 1969 Proud Stumbling – Social and Political Reverberations and Debates

Summary

In her paper, the author brings an analysis of one part of discussions and the newspaper articles that appeared initiated by publishing, in Sarajevo literary magazine *Život*, in 1969, small part of the novel *Gordo posrtanje*, written by Vojislav Lubarda. Controversial literary piece appeared in the turbulent Yugoslav and Bosnian-Herzegovinian social and political context, marked, among other things, with the proclaimed freedom of artistic creativity. Discussions were caused by “artistic” interpretations of historical events that in the Second World War took place in Rogatica, small town in eastern Bosnia. What made this literary fragment controversial was the ideological revisionism and the “traditional” Serbian culture of remembrance within it – which was fraught with the negative images and stereotypes of Muslims, their deviant collective mentality and their historical atrocities over Serbs. In the modern socialist context this interpretation threatened to jeopardize the social stability of Bosnia and Hercegovina as multi-ethnic society and interethnic harmony within it, which was, as it was officially claimed reached after the Second World War.

(Translated by author)